

Plotinose demonoloogiast

Marju Lepajõe

On üldteada tõsiasi, kuivõrd suurt mõju on Plotinose (204/5-270) filosoofia [*1](#) avaldanud nii Ida kui Lääne filosoofiale ja kristlikule teoloogiale [*2](#). Samas on paradoksaalne tõdeda, et süstemaatiliselt ja ehk kõigekülgseltki on Plotinose filosoofiaga hakatud tegelema alles viimase kahekümne aasta jooksul. Selle lühikese ajaga on uurimusi tema kohta kirjutatud rohkem kui kogu tema surma järgse poolteise aastatuhande jooksul kokku. Laine vallandus pärast Paul Henry ja Hans-Rudolph Schwyzeri uue tekstikriitilise Plotinose *Enneaadide* 3-köitelise väljaande lõplikku valmimist (1973) [*3](#), mis on "kaheldamatult olulisim panus Plotinose uurimisse pärast *Enneaadide* avaldamist Porphyriose poolt" [*4](#) ja mida on teatava spetsiifilise kõrkusega nimetatud Plotinose teoste esimeseks **teaduslikuks** editsiooniks [*5](#). Väga palju on Plotinose uurimisele kaasa aidanud John Sleemani ja Gilbert Pollet' koostatud *Lexicon Plotinianum* (1980) [*6](#).

Plotinose kõik 54 traktaati pole huvi keskmes olnud võrdsel viisil. On traktaate, mida avaldatakse üha uute kommentaaridega, ja harvad pole juhud, kus uued kommentaarid ilmuvad kahekaupa korraga. Samas on eristatav väike hulk traktaate, millele ei pöörata eriti tähelepanu, rääkimata kommenteeritud uusväljaandest [*7](#).

Üks selliseid märkamatusi on III enneaadi 4. traktaat (kronoloogiliselt 15.), mis kannab (Plotinose õpilase Porphyriose poolt pandud) pealkirja "Περὶ τοῦ εἰληχτοῦ ἡμαῶν δαιμονοῦς" ("Daimonist [scil. kaitsevaimust], kes meile on loosiga sattunud"). Traktaati tsiteeritakse küll ühes ja teises kontekstis, aga selle põhiteemat - Plotinose daimoni-käsitlust [*8](#) - puudutatakse harva. Kui aga omada meie ajaarvamise kolme esimese sajandi filosoofilisest ja religioosest demonoloogiast sellist ettekujutust, nagu on selle sõnastanud Martin Nilsson oma monograafias *Geschichte der griechischen Religion* [*9](#), siis on Plotinose daimoni-käsitlus kaasaja kireva ja samas ühekülgsel demonoloogia taustal selgesti omanäoline.

Huvi puudust traktaadi III.4 suhtes võiks seletada mitmeti. Muu hulgas ka obskuursete asjaoludega traktaadi sünniloo ümber, mis on filosoofiaajaloolaste arvates ebarespektaablil viisil seotud n-ö ebausuga. Porphyrios jutustab oma Plotinose eluloos (*Vita Plotini*, 10. ptk): *Kord tuli üks Egiptuse preester Rooma ja tutvus ühe sõbra vahendusel Plotinosega; preester tahtis oma võimeid proovida ja tegi Plotinosele ettepaneku tema sünnipäraselt juuresolev daimon vannutamiseks nähtavaks teha. Plotinos oli selleks meeeldi valmis ja vannutamine leidis aset Isise templis; sest see oli, nagu jutustatakse, ainus "puhas" paik, mille egiptlane Roomas võis leida. Kui nüüd daimonit vannutati oma palet näitama, siis olla ilmunud üks jumal, kes ei kuulunud daimonite klassi. Siis olla egiptlane hüüdnud: "Õnnis oled sina, sest üks jumal on daimoniks su juures ja mitte mingi madalama klassi daimon!" Polevat aga olnud juhust ilmumilt midagi rohkem küsida ega teda kauem vaadata; sest üks sõber, kes ka juures vaatas ja hoidis puhtuse kaitsmiseks käes linde, pigistas neil hinge kinni, olgu kadedusest või ebamäärasest hirmust.*

Eric Robertson Doddsi arvates [*10](#) ei tuleks sellele loole liiga suurt ajaloolist väärtust omistada. Porphyriose allikas ei ole olnud ei Plotinos ise ega ükski otsene "pealtnägija". Sündmus ise pidi aset leidma vähemalt 35 aastat enne *Vita* avaldamist.

Siiski on see lugu E.R. Doddsi arvates kreeka religiooni ajaloo tähelepanuväärne kahel põhjusel: 1) haruldane on daimon, kes osutub jumalaks (peale antud tekstikoha esineb see ainult 6. sajandi plaatoonikul Olympiodorosel [*11](#)); 2) haruldane on, et on dokumenteeritud linnud, mida hoitakse käes *puhtuse kaitsmiseks*. Tõenäoliselt on tegemist kodukanade kui pühade lindudega, kes peletavad pimeduse ja koos sellega daimonid.

Lisaks segastele asjaoludele on traktaat hüpoteetilise tooniga. Tegelikult vastab Plotinos küsimusele, kas on üldse võimalik, et inimese daimon oleks jumal. Ja jõuab järeldusele: miks mitte? See võib olla täiesti võimalik.

Kolmas põhjus, miks traktaat *Enneaadide* mahuka korpuse taustal nii väga silma ei torka, on asjaolu, et daimonitest oma traktaatides kõneldes paistab Plotinos tavaliselt tuginevat tema kaasajale omastele daimoni-käsitlustele, ka tema kõnepruuk ei kummasta (ehkki varem või hiljem laseb ta kõiki mütoloogilisi ja religioosseid mõisteid näha oma õpetuse hüpostaatilises hierarhias). Näiteks väljendab Plotinos kaasajale iseloomulikul viisil jumalate ja daimonite erinevust traktaadis III.5 "Armastusest" (6, 9): *Nüüd jumalate liigist me kõneleme ja mõtleme kui kannatuste või tajudeta liigist, seevastu daimonitele me omistame kannatused või tajud; me ütleme, et nad on igavesed jumalatest järgmisena, aga juba kaldumas meie poole, jumalate ja meie liigi vahel. Samas täpsustab ta kohe (6, 19): Aga on parem mitte nimetada mõeldava vallas kedagi daimoniks, vaid, isegi kui seal on daimoni idee, nimetada ka seda jumalaks. Samas peatükis formuleerib ta veel kord täpsemalt daimonite kvaliteedi (6, 45): nad on νοητη ὕλη 'mõeldav materia', üleminek maisesse ainelisusesse.*

Kaasajale iseloomulikult kirjeldab Plotinos daimoneid kui *õhust või tulest kehi* (III.5.6, 38) *12. Traktaadis IV.3 "Hinge probleemid" ütleb ta, et daimonid *kõnelevad* (18, 22-24): *Et aga daimonid ja hinged õhuruumis häält kasutavad, selles pole midagi mõttetut, nad on ju vastavat liiki elusolendid. Daimonid ja jumalad on ilusad* (I.6), daimonid ei suuda ükskõikselt jälgida maagilisi toiminguid (IV.4.44, 12), nad võivad ka ise maagiast harrastada (IV.4.30, 30), nad *maksavad kätte* (IV.8.5, 23). Sealsamas aga polemiseerib Plotinos gnostikute arusaamaga haigusedaimonitest (II.9 "Gnostikute vastu" 14, 14): *Kui nad [---] tahavad ennast haigustest puhastada, nagu nad ütlevad, siis teeksid nad õigesti, kui nad selle puhastamise teoks teeksid mõõdukuse ja reeglipärase eluviisiga, nagu see on filosoofiale omane; nemad aga käsitavad haigusi demoniliste olenditena ja loodavad, et suudavad neid läbirääkimistega välja ajada.*

Vaatluse all olevas traktaadis tuleb aga esile kaks **erinevat** daimoni käsitusviisi. Ja tegelikult ka ainult selles traktaadis, sest mujal võib teisest, Plotinose-pärasest käsitusviisist, leida ainult jälgi. Kahe käsitusviisi olemasolu ei tähenda aga, et nad vastanduksid, pigem luuakse neist, nagu on Plotinosele omane, lepitav süntees.

Esimene käsitusviis on juba tuntud, traditsiooniline, kusjuures mõiste *daimon* on selgesti väärtusetatud, nagu see on iseloomulik juba Plutarchosele. Plotinos kõneleb kehalisest maailmast ja Hadesest kui daimoni valdadest. Kes seisab väljaspool neid valdu, püsib mõeldaval, on ületanud daimoonilise loomuse ja *heimarmene* 'juhuse läbi osaks langenud saatuse'. Kui hing ei suuda end eraldada, kuulub ta daimonite riiki, kui suudab, siis kuulub mõeldavasse-jumalikku. Kui nüüd tahta piiritleda **teist**, rangelt plotiinilist **käsitusviisi**, tuleks ennekõike rõhutada, et uusplatoonikute demonoloogia lähtub kaht tüüpi Platoni tekstidest *13:

1. *Pidusöök* (202d-e), kus Platon kõneleb Erosest kui daimonist ja ütleb, et iga *daimonion* seisab jumala ja inimese vahepeal, olles vahendajaks jumalate ja inimeste vahel, andes inimestelt jumalaile edasi nende palved ja ohvrid ning vastupidiselt edastades käsked ja tasusid; *daimonion* kujutab endast ühenduslüli, nii et kõik oleks omavahel seotud. Sest jumal ei sega end inimestega kokku, ta suhtleb nendega *daimonioni* kaudu.
2. Tekstikohad, kus Platon käsitleb daimonit personaaldaimonina: *Politeia* (X rmt), *Phaidon* ja *Timaios*. Selle käsitluse järgi on igal hingel omaenese daimon, mis juhib teda igas järgnevas elus.

Traktaadis III.4 on Plotinosele ilmselt omane, kuidas kommenteerida teise tüübi tekste, mis sisaldavad eneses vastuolu. Et traktaat on puhtakujuline kommentaar, selgub juba sellest, et traktaadi 161 reast on 61 Platoni tsitaadid, eeskätt kolmest nimetatud teosest. (Teisest küljest võib seda ka tavaliseks pidada, sest Plotinos on alati rõhutanud, et tema filosoofia pole midagi muud kui Platoni kommentaar.)

Platon ütleb *Timaios*es (90a): *Mis puutub hinge põhiossa, mis meis on, ossa, mis n-ö elutseb keha tipus, siis tuleb mõelda, et jumal on andnud selle igaihele meist kui daimoni; me väidame selle kohta, et see elab meie keha ülemises osas ning tõstab meid maast meie taevasugulusse, sest me ei ole maine, vaid taevane taim. Ja selleks on meil täielik õigus.* Daimon on siin hinge osa, domineeriv osa.

Seevastu *Politeia* ja *Phaidoni* müütides on daimon hingeväline olend.

Kuidas lahendab Plotinos selle probleemi? Kuidas ta vastab küsimusele, kas on võimalik, et ühe inimese daimon on Jumal?

Traktaat koosneb kuuest peatükist. Esimeses kahes püüab Plotinos sõnastada hinge teooriat, mis on niisiis teooria ühe ja sama hinge võimete või vormide hierarhilisest multiplisiteedist, alates võimest, mis ulatuvad intellektini, kuni vegetatiivsete potentsideni.

II peatükis ütleb Plotinos, et inimese hingel on kõikidele eksistentsitasanditele vastavad võimed. Ta lähtub Platoni tsitaadist: *Hing rändleb läbi kogu taeva, ilmudes eri paigus eri kujul *14*, seda täpsustades: *nimelt kas aistivas või arulises või vegetatiivses vormis. Sest hinge osa, mis domineerib, kujundab selle vormi enesekohaselt, aga teistel osadel pole mingit toimet, sest need jäävad väljapoole. Samas inimese puhul madalamad hinge osad ei domineeri, kuid on samuti olemas [---]. Niisiis me peame põgenema üles, et mitte langeda aistitasandile, meelepiltidele järgnedes, ja ka mitte vegetatiivsele tasandile, sigimistungile ja delikatesside maitsmise lõbule järele andes, vaid tõusta mõistusliku ja mõistuse ja jumala juurde.* Vastavalt sellele kirjeldab Plotinos reinkarnatsiooni teed: *Need, kes hoidsid "inimest" eneses, saavad uuesti inimeseks. Kes elasid aga üksnes aistidega, loomadeks. [---] Kui aga kire ja himuga ei käinud kaasas isegi mitte meeletaju, vaid üksnes tuimus [---], siis saavad sellistest isegi taimed [---] ja nende elu oli eelharjutus puuks saamisele. Kes aga armastasid muusikat ja elasid muus osas puhast elu, need saavad laululindudeks; ja kes olid kuningad ilma aruta, saavad kotkasteks; ja astronoomid, kes keskendusid sügavama mõistmiseta alati tähtedele, saavad lindudeks, kes lendavad kõrgemal. [---] Kes aga viljeles kodanikuvoorst vähemal määral, saab mesilaseks või millekski sellelaadseks. Ja kes saab daimoniks? See, kes oli daimon ka siinses elus. Ja kes jumalaks? See, kes oli jumal ka siin. Sest see, mis on inimeses toimunud, juhib teda pärast surma, nagu juhtis siin. Me oleme need, kelle me enesest teeme. Me võime elada nagu loomad ja sel kombel loomad ka olla; me võime kontemplerida jumaliku mõistusena ja sel kombel jumalik mõistus ka olla.* III peatüki lõpus esitab Plotinos selle teooria ka üldisemast aspektist. Hing on tegelikult "kõikide asjade" võimuses ning vastavalt võimele, mis on temas aktiivne, võib ta olla kõikidel võimalikel tasanditel mõistuslike olemiste hierarhias. *Sest hinge olemine hõlmab paljut, kõikegi, nii ülemist kui alumist kuni iga üksiku eluvormini välja; igaiüks meist on mõeldav kosmos (κοσμος νοητος); alamate hingeosadega puutume me sellesse maisesse maailma, ülemistega puutume mõistusesse kosmoses; oma mõeldava osaga püsime tervenisti ülemises maailmas, üksnes oma viimase tükiga oleme ketis madalama maailma küljes.*

Seetõttu võib daimon ühe teatava hinge seisukohalt olla defineeritud kui 'võime, mis on vahetult kõrgem sellest võimest, mis aktuaalselt hinges toimib': *see, mis on enne toimivat; sest see valitseb inimese üle, ilma et ise tegutseks, ja toimiv allub talle.* Aistivale hingele oleks see näiteks mõistatuslik hing jne. Plotinos ütleb: *Meie ise valime daimoni, kes meid meie elus valitseb.* Kui me

oleme oma valiku teinud, siis näitab see potents meile suunda ja juhib edasi, järjest tugevneva *dynamis*'ena, järjest tugevneva *energeia*'na.

Sellest vaatepunktist on eespool nimetatud Platoni tekstid omavahel kooskõlas, sest meie daimon oleks meie hinge osa, kuuludes meie juurde, olemata samas meie ise. Siis on ka mõistetav, kuidas me võime daimoniks saada - hinge tõustes üha kõrgema võimelisuse juurde.

Lõpuks võib lahenduse leida ka küsimus, millest - Porphyriose järgi - ajendatuna see traktaat oli kirjutatud: kas inimese hinge daimon võib olla jumal? See on täiesti võimalik, sest (1) daimon on alati kõrgema astme olemus; (2) targa inimese hing ulatub mõteldavate realiteetide lähedusse, mis on jumalate tasandil, s.t *nous*'i ['mõistuse'] ja *hen*'i ['ainulise'] lähedusse.

Plotinos ei välista võimalust, et selline hing võib siia alla uuesti tagasi tulla (6, 47 jj): *Kui aga hing siia uuesti tagasi tuleb, siis on tal eelseisvaks eluks seesama või mõni teine daimon. Nõnda astub ta siia maailma nagu lootsikusse, juhitudena senisest daimonist, siis võtab physis [---] ta oma võimusesse ja paneb mingisse saatuse-juhuse paika nagu laeva. Ja kui taevaste ringkäik nagu pärituul kannab edasi inimest, kes istub või laeval liigub, siis avaneb palju ja erinevaid vaateid ja muutusi ja juhtumisi, ning täpselt nii nagu laevas päriselt, avanevad nad kas laeva liikumisest või tema oma tahtest. [---] Sest inimesed ei taha ega tegutse samadel asjaoludel ühtviisi. Nii juhtuvadki erinevatele inimestele erinevad asjad, kas samade või erinevate asjaolude tagajärjel, ja erinevatele võivad juhtuda samad asjad, isegi kui asjaolud on erinevad; sest saatus ongi selline. Kahtlemata tekitab selline mõttearendus palju küsimusi. Kas selline langus ja tõus ei oleks võinud jääda üldse olemata? Kas hinge valik tagab alati soovitud tulemust? Milline sisu on ikkagi 'providentsil' Plotinose arvates? Millised on 'vabaduse' piirid tema daimoni-käsitluse valguses? Need küsimused nõuavad aga ulatuslikumat uurimust.*

Plotinose daimoni-käsitlusel polnud tema otsestele õpilastele ega hilisemale platoonilisele traditsioonile mingit selgesti täheldatavat mõju.

Porphyriosel "valitseb metsik demonoloogia" [*15](#). Tema kirjutistes liginevad kurjad daimonid inimestele looma kujul, kõik majad on neid täis. Kehad on neid täis, kui inimene einestab jne. Proklos (412-485), mõjukamaid uusplatoonikuid, küll eitab kurjade daimonite eksistentsi, kuid tema süsteemis kuuluvad madalaimasse klassi ikkagi aruta, materiaalsed vaimud, kes (mis?) piinavad materiasse uppunud hingi [*16](#).

Astroloogid viitasid rahuldusega Plotinose hirmsale surmale ja tõlgendasid seda teenitud karistusena blasfeemilise lugupidamatuse eest, millega ta suhtus tähtedesse [*17](#). Võib oletada, et ka demonoloogid ei jäänud selles suhtes täiesti ükskõikseks.

Kokkuvõtteks võib ütelda, et Plotinose traktaat III.4 on tema õpetusele täiesti iseloomulik. Traktaat juhib meie tähelepanu veel kord sellele, et seosed mõistete ja nende sisu vahel on Plotinosele olulisemad kui nende mõistete täpsed piirid. Plotinose hüpostaaside hierarhias on *dynamis*, *energeia* ja liikumine *hen*'i poole tähtsamad kui hüpostaaside eksaktsed piirid. Kõik piiridki selguvad üldse üksnes liikumises.

- 1 Eesti keeles seni põhjalikum kokkuvõte Plotinose filosoofiast: A.H. Armstrong. Plotinose õpetus. *Akadeemia*, nr 5, 1993, lk 959-970. Samast *Akadeemia* nr-st (lk 923-948) leiab huviline ka kahe Plotinose traktaadi tõlke: Ilust (*Enneaadid* I.6) ja Vaimsest ilust (*Enneaadid* V.8).
- 2 Plotinose mõju ei piirne üksnes kristliku traditsiooniga. Selle veelgi suuremat ulatust (ja ühisjooni teiste mõttevooludega) võiksid illustreerida koguteosed: *Neoplatonism and Indian Thought*. Ed. by Richard B. Harris. Norfolk 1982, *Neoplatonism and Islamic Thought*. Ed. by Parviz Morewedge. Albany 1992; *Neoplatonism and Jewish Thought*. Ed. by Lenn E. Goodman. Albany 1992.
- Nimetatud mahukad (400-500 lk) teosed on ilmunud sarjas *Studies in Neoplatonism* (vastavalt 2., 5. ja 7. köitena).
- 3 Plotini opera, tom. I-III. Ediderunt P. Henry et H.-R. Schwyzer. Paris, Bruxelles: Desclée de Brouwer, 1951-1973 (Museum Lessianum. Series Philosophica, 33-35).
- 4 H.J. Blumenthal. Plotinus in the Light of Twenty Years' Scholarship, 1951-1971. *Augstieg und Niedergang der römischen Welt*, Teil II, Bd. 36, Teilbd. 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1987, lk 529.
- 5 D. O'Meara. Plotinus. And Introduction to the Enneads. Oxford: Clarendon. P. 1995, lk VII.
- 6 Lexicon Plotinianum. Ed. by J.H. Sleeman and G. Pilet. Leiden: Brill 1980 (*Ancient and Medieval Philosophy*, De Wolf-Mansion Centre, I, 2).
- 7 Selline olukord tuleb selgesti esile Plotinose bibliograafiates: H.J. Blumenthal. *Op. cit.* lk 528-570; K. Corrigan, P. O'Cleirigh. The Course of Plotinian Scholarship form 1971 to 1986, ilmunud samas koguteoses lk 571-623.
- 8 Siin ja edaspidi jäädakse kreekapärase sõnakuju *daimon* juurde, sest sõna ei hõlma veel seda, mida *daemon* kristluses. Eelkõige tähendas *daimon* inimest kogu elu saatvat, juhtivat ja inimese saatust määravat, tema loosi täideviivat personaalset vaimolendit, kes ka surnu hinge juhib sinna, kuhu see on määratud. Daimonite loosimisel valib hing daimoni ja mitte vastupidi.
- 9 M.P. Nilsson. *Geschichte der griechischen Religion*. Bd. 2: Die hellenistische und römische Zeit. 4. Aufl. München: Beck 1988. Handbuch der Altertumswissenschaft.
- 10 E.R. Dodds. The Greeks and the Irrational. Berkeley, Los Angeles, London: University of California P. 1951, lk 289. Sather Classical Lectures, vol. 25.
- 11 Olympiodorus. In Platonis alcibiadem commentarius. *Initia philosophiae ac theologiae ex Platonicis fontibus ducta*. Edidit Fr. Creuzer. Pars II. Francofurti: In officina Broenneriana. 1821, lk 20.
- 12 Vrd näit Apuleius. De deo Socratis, ptk 11; Porphyrios. De abstinentia, II.39.
- 13 E.Bréhier. Notitce. Plotin, *Ennéades*, t. III. Paris: Société d'Édition Les Belles Lettres. 1925, lk 61 (Collection des Universités de France).
- 14 Platon. Phaidros, 246b.
- 15 Nilsson, M.P. *Op. cit.*, lk 438.
- 16 *Ibidem*, lk 460.
- 17 Dodds, E.R. *Op. cit.*, lk 262.